

PINTÉR LAJOS

Átvilágított földgolyónk

BÖLCSŐ ÉS FARMER

Se jegyzetet, se esszét, naplót, tanulmányt, se nagytervű levelet nem írok egyelőre — gondoltam. Verskötetemet több hónapja átadtam már a kiadónak, akkor téltelvé voltam irodalommal; de most azok a versek csillagnyi távolságra vannak már. Úgy érzem, hogy valamennyit újra kell fogalmaznom. S ha azt nem lehet, hát mindent újra el kell mondani. Új verseket akartam írni, már nem úgy, ahogy az esztéta néz a világra: szemétdombon is szépséget keresve, hanem ahogy a sebész dolgozik: a dolgok fölszíni szépségét átvágva.

Ekkor kaptam a belső parancsot, írnék naplót, kulturális életünkről jegyzetet, írnék dicséretet mindennapjaink apró tényeiről. És írok. Először még visz egy éjszakai vonat a tengerhez. Kivételes alkalom ez, hogy Pestről, Kecskemétről nemcsak Újvidékig vezet az utam. S naplóírói vállalásomra Vodicén nyerek igazolást. Illyés Gyula könyvét, az Itt élned kell címűt, esszéinek, naplójegyzeteinek nagy gyűjteményét megjelenésekor átlapoztam csak, legtöbbször előbből már ismerhettem. Vodicén egy kis nyaraló egyetlen magyar nyelvű könyve volt, napokra tulajdonom. Olvasom írásait, újra és újra olvasom mottóját, s magamnak is idemásolom munkámhoz igazolásként: „Mindazt, amit egy író naplójába való feljegyzésre érdemesnek tart: az irodalomhoz tartozik. Az irodalmi kritikát az életre is lehet alkalmazni. Néha kötelesség.” Az Itt élned kell című kötet most minden nap a kezem ügyébe kerül már. Így lesz egy-egy könyvnek kis története, így lesz egy-egy utunk szellemi értelembe is vándorlás. Talán a legigazibb kaland.

Augusztus elején, Kecskeméten immár, groteszk emlékművet állítók a nyárnak: a csöppnyi fürdőszoba fehér csempéjére ragasztom utazásom tengerkéek prospektusát: Pirovác, Jezera, Betina, Tijesno, nevetnek rám a dalmát városok. Tenger és diólevél — mondja Csoóri Sándor. Fintort csinálók, úgy nézek bele most a tükörbe. Azt mondom: tenger. A tükör meg tükrözi, tükrözi kérlelhetetlenül: diólevél.

Hazaérkeztem, vár Kecskemét, Szeged vagy Budapest. Sokszor a véletlenül is múlik, melyik busz állomására csattog ki a nyúlcipő. De szerelmes hazatántorgó lettem talán én is? Mert először szüleim városába, Csongrádra megyek. Megnézni az augusztusi Tiszát. Megnézni: homokjából terített-e már szőnyeget. Nem szülővárosom; csak szüleim városa. Mégis remélem, pár napra visszafogad. Hazalátogatásomat azonban egy váratlan esemény zavarja: otthonlétem első napján semmivé foszlik kék bársonyfarmérom. Négy éven keresztül leghűségesebb ruhadarabom. Története is érdekes, hisz szakadékokkal ékeskedő világok között ível ez a nadrág. Négy évvel ezelőtt egy brazil lány hozta Svédországból, azóta e bársonyt Budapest, Titograd és Leningrád kövei egyaránt koptatták. De a helyét mindenütt megállta: Jó volt arra, hogy a Gellérthegy oldalában beatkoncerteken a fűre üljek benne. (Az új zene: hangjai által megkapod a programozott mogyoróföldek Amerikáját és kolniillatú könyveivel Párizst.) Jó volt arra, hogy miniszterekkel rangos fogadáson a gazdáját öltöztesse. Jó volt arra, hogy a világ templomait s Ady-emlegette óljait végigsétál-

járni benne. S most egy keddi napon lerogyott mégis, bársonylelkét kilehelte; emléke örökkön él; hisz nemzedékem egyik jelképe volt. Fontos döntések asztalához minket odaprotezsált és ő irányította visszavonulásunkat, kivonulásunkat ezen agyontervezett, agyonfegyverzett világból. Végsorsá is jelképes: mintha Ady föl-földobott kője hullt volna hulltával vissza. Vagy mintha Rimbaud érkezett volna vissza képzete által Afrikából, vagy mintha Tamási Áron Abele hullt volna vissza a Hargitára Amerikából.

De félre a tréfával, félre a játék fintorával; ha egy nadrág leomlik, ha omlik is valóban, mint ahogy csak a várfalak, az még nem jelenti egy ember omlását, nem egy nemzedékét, nem egy izléshullámlását. Végül is mi varrtuk, mi öltöttük magunkra a beat jelképeinek rongyait, nem a jelképek és rongyok találtak meg és találtak ki minket. Tudjuk, elmúlt időköt összegezve, azt is: a beat korszakos lázadásunk nagyasszonya volt, de nem volt egy életre társunk. Máris a discozás üzleteinek és ámitásainak társa, kézen fogva jár a gondtalannal és gondolatlannal, kézen fogva a disznófejű nagyúrral is.

Azt hittem, az egész nyarám Csongrádon telik el. S most készíthetem a végső leltárt, öt napot voltam összesen bölcsőhelyemen: otthon. A kisváros gyönyörű — nyugtázom. A Tisza holt ágainak nagy ölelésében, a Körös és a Tisza partján, még mindig olyan, nagy barna pókos csöndben, tetszhalottan, ahogy Juhász Gyula is látta. Minden múltat a helyén találók, csak épp volt barátaimat nem találom. Egyik keleti, másik nyugati ország orvosgyetemén tanul, harmadik Esztergomban tanít, szarvassá változott fiú, özléptű; elfutó lány a negyedik, az ötödik. Szétküldi embereit ez a kisváros is. Tája, bár oly szép, de szellemisége, kultúrája, élete lemaradva kullog utána. Ez a vidék lehetne híres, de híre sem túl érdekeltő, éppen most tapasztalom. Fölkérésre jegyzetét írtam a csongrádi Tiszáról, de közlése késik-késik; egy híradás a Bálatonról, Namíbiáról, Velencei-tóról, Velencéről: mindig elébbvaló. Talán ezért is a barna, pókos csönd.

„És az országban a törekeny falvak / — anyám ott született — / az eleven jog fájáról lehulltak, / mint itt e levelek” — emeli mutatóujját figyelmeztetően József Attila. Gazdasági-politikai értelemben látomásán há túljutottunk, kell, hogy kulturális értelemben is egyértelműen túlhaladjunk. Akit a „törekeny” tanyák, falvak, kisvárosok indítottak, az az értelmiségi ennél kevesebbet küldetése által elérni nem akarhat!

GÉNJEINK BANKJA

Szerencsém vagy szerencsétlenségem? — hogy attól a fészektől, amelyben születtem, mindmáig nem kerültem messzire. Lehet szerencsém is, ha elfogadjuk a tételt, hogy aki határolt, nem szükségképp korlátolt. Egyetemre, Budapestre; s a Forrás szerkesztőségébe, Kecskemétre, de ez 100—150 kilométernyi távolság csupán. Messzebbre csak egyszer-egyszer. Mint a fecskék, délnek szállók ilyenkor, egyszer Split, egyszer Bar környékére; amely utóbbi vidék épp mostanában dőlt össze, mint egy kártyavár. Bedöntve azt a nyomot is, amelyet homokjába léptem. De ezek alig távolságok, s nem a távolba elfutó utak. Bár sokszor egyik embertől eljutni a másikig, vagy egyik fölismeréstől a másikig; alig kisebb út, mint elhajózni a Holdra. Álomban és gondolatban persze ezeknél a százkilométeres, ezerkilométeres utaknál nagyobbakat is megteszek: de olyankor mindig föl: északnak, motyogva a Délsziget nincs törvénykezését. Egy ritka alkalomkor azonban, gyönyörű késő őszi napon Hvar szigetére vetődtem. Órákig ültem, napokig a szálloda teraszán, amely egy kicsi tengeröbölre nézett; de ez az öböl újabb és újabb körökben kiszélesedett s ott volt a távolban a határtalan, nyílt tenger. Néztem áttetsző, kék vizét. Vártam a hajókat, s hajók helyett beúszott képzeletembe egy furcsa verscím: Tanyák a tenger kikötőjén. Beúszott gyerekkorom a tengeröbölbe. Noé bárkája: kikötött a hajótörött múlt. A verset magát nem írtam meg azóta sem; de ennek a bárkának a rakományát újra meg újra leltárba veszem magamban.

Tudatomra anyai nagyszüleim tanyáján ébredtem, Csongrád város tanyavilágában. Nagyrétnek hívják arrafelé; a Tisza szabályozásakor lecsatolt holt-Tisza vizét guggolják körül, egymástól szemlátásnyi távolságban a tanyák. A gyereknek mesei világ. Valójában illúziótlanabb, hidegebb. Az ottlévő talpalatnyi földet maga nagyapám hódította meg; rokoni kaláka segítségével építkezett rá a házasságkötés idején. Utolsó lakója is ő volt: holtával összeroppantak az épületek is. Eljött nemrégén egy fiatal fényképész: lefényképezte a behorpadt mellkasú kemencét, a nekifeledkezve továbbnyíló, továbbtermő körtefákat. Tudom a címet máig, először Nagyrét 56, majd Csongrád, Tanya 1006. Az első osztályokat is ott jártam, a tanyai iskolában. Majd a szüleim házat vettek a városban, s akkor — 1960 táján — beköltöztünk. Nagyszüleim parasztemberek voltak, apám is. Nagypám pontosabban szólva: bolgárkertész. Nem nemzetiségére nézve bolgár; azt jelenti a kifejezés, hogy melegágyi módszerrel palántákat nevelt, paprikát, karalábét, káposztát, ha a palánták megeredtek, földágyakba kiültette őket, s a holt-Tisza vizéből öntözte, áraszította az ágyásokat. A ténylegesen Bulgária felől érkező vándorkertészek közvetítették a módszereket, tőlük tanulta nagyapám is. A Szabó Pál által talpalatnyi földnek mondott földdarabon a semmiből alapozta életét. Beillenék valóságosan is Szabó Pál-i hősnék, talán azt is hihetném, hogy Góz Jóska küzdelmét az ő sorsát mintázva írta meg a biharugrai író. Anyám anyja pedig sütötte a kenyeret, piacolt a zöldséggel, csorgatta a túrót, köpülte a vaját, építgette a gomolya kicsi tornyait. S ami csoda volt a tanyavilág életében: a lányát 1940-ben, a világ omlásának közepette beíratta a kiskunfélegyházi tanítóképzőbe. Láttam az apácák által fönntartott intézet hálótermének a képét, elsárgult, korabeli levelezőlapot. Mint egy hosszú istálló, s benne kétsoroson vagy 25—25 ágy. Egyetlen kicsi kályha a bejáratnál. Gazdagság, rang szerinti sorban az ágyak. Aki legelőkelőbb: legközelebb a kályhához, aki a legelőről való, aki a legnincstelenebb, az a terem legvégében. Az utolsó előtti ágy fölött, kicsi tintaceruzás csillag: a terem végében, az utolsó előtti volt az anyám ágya. A mellette, a legutolsó ágyon fekvő kislány egy hideg téli éjszakán valósággal megfagyott. Reggelre agyhártyagyulladását kapott s röviddel azután meghalt. Anyám túlélte, de a templomba nem nagyon jár el, s a történetek után ezt nem is csodálom. Ki fog kapálni, ha te is itt vagy — mondogatták neki mellesleg állandóan, vésték bele a suszter maradji a kaptafánál törvényét. Mégis megbontotta a több évszázados családi rendet, dicsőség küzdelmének.

József Attila A Dunánál című versében van egy gondolat, amelyet nem értünk még eléggé: „Egy pillanat s kész az idő egésze, / mit százezer ős szemlélget velem. / Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak, / ölték, öleltek, tették, ami kell. / S ők látják azt, az anyagba leszálltak, / mit én nem látok, ha vallani kell.” Ez az én értelmezésemben azt jelenti: a realizmus, a tükrözés ilyen vagy olyan elmélete nem kérheti tőlem, hogy csak a jelent s a szerelmét mindig ígéretgő szeretőt, a jövőt nevezzem meg. A múlt kimondása is ránk bízott. Emberi küzdelem tartalmi, programjai maradnak a némaság okán kibeszéletlenek hosszú éveken keresztül. Vannak levelek, amelyeket elveszít a posta — egy évre vagy ötven évre —, de ha előkerülnek! emberöltő múltán is elviszi a címzettnek. Emberi küzdelem üzenete, erkölce és esztétikája van a némaság borítékjába zárva sokszor, s ha szerencsénk van, most ránk is bízott a kézbesítése. Ha a meggyűrődött, megszakadt levélnek csak egyetlen mondatát is továbbadjuk, már elősegítettük azt, hogy késszé legyen az idő egésze. Mért anakronizmus ez — amint mondja sokszor a kritika —, mért korszerűtlenség? Volt bennem vagy van még ilyesféle küldetéstudat? Nemzedéktársaimban volt és van? Remélem: igen, s remélem e tudatot hasadás nélkül keresztül is tudják vinni a korszerűtlenség, a romantikus látás, a másodlagosság, a Nagy Lászlót vagy mást utánzás hamis vádjainak csatamezején.

A József Attila-i őssejtek nyomozásában a géneknél jár a tudomány. S tudunk a génbankokról is. A jól működő gazdagságban a valódi bank kötvényeit az örökösök évtizedek múltán is beválthatják. Én pedig hiszek a génbank érvényes betéteiben. Azzal együtt, hogy tudom, az a volt élet sokszor nem válik dicsőségünkre, dicsérete

hát valóban anakronizmus. De az ábrázolás, a látás és láttatás nem dicséret. Illyés Gyula vallotta egyik kézközeli író társáról: szépirodalmi műveinek anyaga, szegény-parasztságunk élete, az nem válik dicsőségünkre; annál dicsőségesebb, amit formált belőle. Nem a tárgy, hanem a megformálás és megformáltság lehet tehát mindig kérdéses. József Attila azt mondta s azt üzenté jó előre is: mi már nem vagyunk „az anyagba leszálltak”. Viszont „az anyagba leszálltak” átöröklött szemérlől lemondhatnak az örökösök büntetlenül? Az anyag, az anyagformáló munka társadalmában!

FÖLDI ÉS ÉGI TANYÁK

Juhász Gyula vesszorait izlelgetem. A csillagokról írja: a csillagok égi tanyák. Mert az ő képzeletében a körülötte lévő tanyák még tényleges, élő, földi világrészek voltak. Mennyire másként van ez már az én képzeletemben. Én a minket körülvevő tanyavilágra is azt mondanám már: égi tanyák. Hisz látomásosan úgy jelennek meg előttem: rajban épp készülnek fölroppenni a madarak és csillagok magasságába! Azért mondom el mindezt: művészeti életünkben ez a két út, ez a két látásmód a döntő. Az egyik a realistább, valóságközelibb, E látásmód képviselői a környező világ valóságát az apró részletek hűségesebb leírásával adják. A másik irányzat képviselői számára tárgyak, emberek és eszmék már elvontak, lebegőek, éles fényvel átvilágítottak, látomásosak. Írók, festők, grafikusok és zenészek esetében sincs ez másként. Ne tegyük egyik ízlést se egyeduralgokodóvá, egyedül üdvözítővé. Önmagunkat szegényíteni csak.

Aki ebben az országban költő: tudhatja, József Attila, Nagy László országában alkot. Aki zenész: tudhatja, Bartók, Kodály és Kurtág György országában alkot. Aki képzőművész: tudhatja, Csontváry, Kondor Béla és Tóth Menyhért országában alkot. Elhivatottságának, felelősségérzetének záloga e tudat. Jobb kezünknel még ott vannak a földi tanyák; művészeti életünkben ott vannak azok az alkotók, akik számára szent a legkonkrétabb, legkézzelfoghatóbb valóság. Bal kezünknel már ott vannak az égerböröppönők, fénylők, az égi tanyák; művészeti életünkben ott vannak azok az alkotók, akik számára a legszentebb a látomássá tett valóság, az elvonatkoztatott valóság, a mértani ábrákig, vonalakig, írásjelekig egyszerűsített vagy bonyolított igazság. Így: ha jobb kezünkkel is, bal kezünkkel is átkaroljuk művészeinket, átöleljük őket, önnönmagunkban is átíveljük e kettősség partfalait, választásunk által így leszünk leggazdagabbak.

ÁTVILÁGÍTOTT FÖLDGÖLYÖNK

Sokat gondolkodom mostanában a tömegkommunikációs rendszer fejlettsége és a világunk dokumentálásának elmaradottsága közötti ellentmondáson. A hírszolgálat milyen rendszere körülöttünk! Televízió, rádió, napilapok, szakfolyóiratok. Kétféjű borjú születik Ausztráliában: másnapra már megtudjuk. Filmsztárok éjszakai kalandjaival hajnalra berobognak a vonatok a világ négy égtája felől. Átvilágított földgölyönkre úgy nézhetünk rá, mint röntgenképen egy magzat fejére. Nagyapám, ha élne, tudom, napestig a televízió előtt ülne, hogy a föl-föltűnő világtérképen megkeresse kusza életének körülhatárolatlan pontjait: katonameneteléseinek érthetetlen és értelmetlen állomásait. A világ más-más pontos időjéhez addig igazítaná egyetlen faliorájának mutatóit, míg végre összezavarodna az egész szerkezet. Nincs pontos idő — mondaná, de megtudná mégis, hogy életét nem feketére festett deszkakerítések határolják, hanem csillagok kék vizükkel a tengerek. Nem hallgatna több mesét arról, hogy aki a világ végéig elgyalogol: belelógathatja a lábát a semmibe. Hanem a televíziók képernyőjén keresztül, a filmek vásznán keresztül naphosszat lóbázná lábát a világvégi semmiben. És mégis milyen keveset tudunk... És mégis mennyire félek attól, hogy mai világunkat nem tudjuk végül dokumentálni, kifejezni. Hogy emberi

küzdések tartalmát, értelmét elhomályosítja a feledés. Hogy eltérő akaratokat összesomos az idő. Hogy olyan terep marad utánunk, mint a mélyszántott földek: egybeforgatva virág, gyom, tök és tökinda. Még a mártír sem tudja hátrahagyni mártíromságának jegyzőkönyvét. S az elveikért veszők gyászjelentését szívtépő ripacs-Rómeók gyászhiře mellé sodorja a szél. Mert a „hír” és az „információ” nem azonos. Mert távoli toronyszállodák porig égését látni nem elég, ha testközeli hitek földig omlásáról hírt adni nem lehet. Esti mesével a hóhatárig elcipelni fagyos szívünket nem elég, ha önmagunkig eltalálni nem lehet!

Lehet-e versekkel dokumentálni porladó életünket? Költő számára ennél fontosabb kérdés nem létezik. A nyelv legnemesebb féméből milyen verseket kalapált például Nagy László! De jelképek, allegóriák erdeje irányába indult ő is. Szürreális képzeivel a valóságost álombéli párja mellé állította. Mint gyógyszerrel a betegnek: a keserű gondot sokszor édes mázzal együtt adagolta kényszeredetten, hogy piluláját ki ne köpje az úr. A könyvek rengetegéből egyszer talán majd egyetlen mondat is elég lesz: egy elrejtett tétel, mely megoldani segít kuszált életünk többismeretlenes egyenletét. Vagy talán a könyvekre is kíméletlenül rácsukódik a fedelük s olyan simává takarja őket, mint — említettem — a virágos s gazos földeket az új szántás és boronálás? Hiszem, maradnak újabb éveinkről versek, melyekre jobb jövő vár. Ezek címét a papír tűzfalára ideírom. Nagy László Gyászom a Színészkirályért versét gondolom egynek, s Kormos István Pásztorokját, Illyés Gyula L. Z. halála című versét. Ha ezeket nem ismerném, ha itt és most, az 1970-es években a szemem látára ezek meg nem születtek volna, nem hinnék a költészet lehetőségében. Nem hinnék a szó mélyszántásának őszi mélyszántások közömbösségét legyőző erejében. Nem hinnék semmiféle munkám értelmében. A verset akkor, a dalt olyan selyem nyaksálynak hinném, amelyik ficsúrok nyakába való, de nekem nem kell!

SZÉLKAPPAN

Hetilapunk tv-krónikájában olvasom, hogy egy költő szinte az antik művész, Martialis „Verskönyvem kiherélni mért kívánod” gondolatát mondta el saját szavaival a műsorban, egy szövege hányattatásai kapcsán. Milyen kár, hogy már előbb nem ismertem derék költőnk idézetét, hisz oly sokszor hiányzott nyelvem hegyéről a kölcsönözhető nagyerejű mondat: Verskönyvem kiherélni mért kívánod? Vannak végérvényes, megmáshíthatatlanul pontos megfogalmazások, ez a mondat — természetesen a fordítás segítségével is — ilyen. Hallottam, s ezentúl része lett mondatkészletemnek, fegyvertáramnak. Dadogtam magamban ezt a gondot eddig is. Töprengtem azon, hogy egy-egy gondolatmenetünkből vagy másokéből sokszor a legfontosabb gondolatokat, mondatokat felejtjük ki vagy ejtjük ki. A szöveg magját. Amelyre éppen a legfontosabb üzenetet kellene bízni. Mert egy szöveget nem mennyiségi károsodás ér, ha egy-két mondatát elveszíti. Minőségét érheti károsodás. Nem nagy ügy az ember haja —, különben nem az Sámsoné sem, de véletlenül mégis abban volt az ereje, Sámsonunkat visszük fodráshoz — vagy nem —, mikor írásunkat megformáljuk. Szélkakasunkat visszük heréltetni — vagy sem —, mikor írásunkat megformáljuk. Akkor a herélt szélkakas — pedig csak egész picinyke részét veszítette el —, már nem szélkakas, csak afféle szélkappan. Kompromisszumokra hajló, képzavarokra hajlamos, az árnyalatokra nem eléggé ügyelő, a minőség és mennyiség viszonylatai iránt érdektelen világunk könnyen eshetik már a nyelv, a kifejezés csapdáiba is. A herélés nem nagy ügy, hiszen kit zavar — legalábbis az anyanyelvi kifejezés szintjén kit zavar még —, hogy a paripa nem csödör, az ökör nem bika, az ürü nem kos, az ártány nem kan, vagy a kappan nem kakas. Csödör és paripa, anyanyelvünkben mára egyik is, másik is: ló, ló! Aminthogy egyik szöveg is, másik is: vers, vers, több-kevesebb szó, szó. Kakas is, kappan is kuktába való, keményebb húsuk ott gyorsan puhul. Sokszor hízelgő is a metszettség állapota. Ünnepeyles.

A nyelvi manierizmus, romanticizmus fürdővizében lubickolhat az, s lehet, hogy győztesen, megtisztultan száll ki belőle, aki a köznapit is paripának mondja. Egyik költőnkre, tréfásan, magam is azt szoktam mondani: ő minden lovat paripának mond. S nemcsak maga a fogalom, a szinonima szép, hogy paripa, szép a valós paripa is. Befogható, mozgása kifinomítható, viselkedése kiművelhető; gyors, erős és szép állat. Nem elképzelhetetlen, hogy tudatunkban épp a paripa képében jelenik meg az absztrakt, a fogalmi, a lóság. A nyelvi nemtörődömség azonban, amely példánkban csak játék, könnyen az elvi nemtörődömség szakadékszéléhez vezet el bennünket.

Mindkét tévedés felnagyítja, kiszolgálja a jelen időt, és veszélyezteti a jövőt, a változások és fejlődések folyamatát, amely az emberi létezésnek és a létezésről való gondolkodásnak, filozófiáknak kulcskérdése. Az anyanyelv szókészletéből például csak azokat a szavakat és kifejezéseket használhatjuk bizakodón, amelyek időtállóak. A divatok, korlátozások által felröppentett kifejezéseink ma még érdekesnek, időszerűnek tűntethetik föl a szöveget, de holnapra élvezhetetlenné, dagályossá változtatják. Klasszikus íróink, költőink azáltal is klasszikusaink, hogy nyelvezetük átíveli — és átvészeli — az időt. Az elfeledettek, elhullottak pedig a nyelvezet, a stílus, az ízlés szabadságharcát is elbukták. Úgy jártak, mint az a szem szilva, amely éréseben kemény húsú, kemény héjú, égszínkék és hamvas, idejemúltán pedig színét, illatát veszített, megpuhuló és elhulló. Milyen hűtlen tud lenni hozzánk a nyelv, még klasszikusainkat is meg-megcsalja, erre olvasom Nemes Nagy Ágnes mesteri okfejtését. Arany János egyik kiemelkedő versét teszi Nemes Nagy Ágnes számára, megvallom számomra is, disszonánssá, lefokozottá az a kifejezés, hogy: kacsó. Pedig csak egy — egyetlenegy — kifejezést vétett el Arany. Azt is csak évszázadok mértékében. A jövő kódán átnéző szeme nem láthatta, hogy a női kéz szinonimájaként írott szavát mivé romantizálja, cukrozza, nyálazza majd a jövő. Olyan szóra voksolt a jelen sugására hallgatva, amelynek nincs jövője. Ez a kiüresedés, a manierista nyelvi építmény rommá dőlése a ma alkotóját is fenyegeti. Figyelmeztetőek a múltbeli példák, hogy nem elég az anyanyelvet a napi megfelelés igénye szerint formálni. Nyelvünknek van olyan rétege, amelyik csak a jelené; a jelképes értelemben vett kiherélt, kiherült, kimetszett szavak, kifejezésformák, hasonlatok, jelképek rétege ez. És nyelvünknek van olyan termékeny és termékenyítő rétege, amely magában rejti a jövőt.

Példabeli paripánkról van szó, amelynek erejét, szépségét, munkabírását, lehet, sokszor megcsodáltuk, de amely paripa ezzel együtt nem tényezője a jövőnknek. Még a reprodukálás szintjén sem, ugyanis még a jövő paripái sem a mostani paripák által fogannak. A szélkakasnak ne tulajdonítsunk szépséget és jelentőséget. Nem támasztja, nem éleszti a szelet, csak jelzi. De a szelek kappanához képest neki is előnye, kitüntetett szerepe van; a szélkappan ugyanis csak a szélcsend mérőműszere.

A nyelv és a gondolat számomra szétválaszthatatlan; amilyen törvénykezésű és természetű a nyelv, a gondolatközlés eszköze, olyan törvénykezésű maga a gondolat is. Amit elmondunk a nyelvről, mondjuk el tehát a gondolatról, a gondolkodásmódról is. Milyen hűtlen tud lenni hozzánk a gondolat, amely pedig embervoltunk legfőbb záloga —, de klasszikusokat is megcsalni képes.

Kiemelkedő jelentőségű verset vagy bármilyen írásművet tehet disszonánssá, lefokozottá a gondolatmenet egyetlen zökkenése. Természet tudósok igazolhatják, fizikusok, biológusok, hogy a kutatómunka, felfedezőmunka biztosnak hitt építményei dőlhetnek össze, válhatnak befejezhetetlenné a gondolatmenet egyetlen hibája után. Olyan gondolatföredékre voksolt ott a költő vagy a felfedező, amelynek nincs jövője. Figyelmeztetőek tehát itt is a múltbeli példák, hogy nem elég a gondolkodásunkat a napi megfelelés igénye szerint formálni. S továbbmegyek: nem elég cselekvésünk rendszerét a napi megfelelés igénye szerint formálni. Gondolkodásunk és cselekvésünk rendszerének van olyan rétege, amelyik csak a jelené, nincsen távlata, ígérete; kimetszett, kimiskárolt — és ezzel együtt sokszor tetszetős és szolgálatkész — gondolatok, mozdulatok rétege ez. És van — lehet! — olyan termékeny és termékenyítő

rétege, amely magában rejti a meglátást, a felismerést, a mérést, a jövőt. Termézetesen ez utóbbit fenyegeti a kimetszés idézett réme.

Nem a jelen idejét akarom lefuvintani a por-Kronosz tenyeréről, nem a jelen-lét és jelen-idő rangját akarom lefokozni. A beszédünk általában megkülönbözteti a cselekvés folyamatos vagy befejezett állapotát. E kettősség sűgására és sugalmazására hallgatva a folyamatos, a távlatos, a termékenyítő jelent szeretném méltó rangjára emelni, s csak a befejezett, befejezettnek tudott jelent lefokozni.

Csak a nyelvében, gondolatrendszerében és példázataiban — ez utóbbi döntéseink és cselekedeteink modellje — ép, sértetlen, metszetlen szövegre bízhatja az ember az üzenetét. Üzenete akkor majd időtálló lesz, érvényes lesz, átüti a jelen, a jelenlévő múlt és a jövő között épített, mindenkori vastag kőfalat. Martialis, idézett antik költőnk, légy velünk.

MŰHELYEK

Mellemnek szegeztetik egy kérdés, kívülről kérdez valaki, pedig lehetne számvető lelkiismeretem belső harangkongása is. Megvan-e még benned a közösségben munkálkodás régi nagy illúziója? Van-e közösség? A Forrás szerkesztőségében dolgozol, ezért így is kérdezem: miért nem tudnak ma a folyóiratok sem igazi alkotó közösségeket teremteni? — Ígyen kongat a harang. Napokig, hetekig magammal hurcolom e kérdést, e zűgássá idegesedő harangszót. Mígnem annyi letisztul bennem: az én közösségem csak a nemzet, annak hangalakja e szó. Munkálkodásom színtere az úgynevezett műhely —, vagyis hát a műhely lehetne. A szellemi műhely. Nagyon szép maga a fogalom is, hisz régi kovácsműhelyek páráját küldi felénk, a kétkezi munka céhbeli műhelyei üzennek általa. Üzenik az odaadást, de üzenik azt is, hogy az író nem gép, még az írógép sem gép, a szó gazdasági értelmében, nem automata, amelyet a szellem ellenőrzése nélkül magára hagyhatunk. Hovatartozásunkat már definiáltuk; most rajzoljuk a levegőbe a kéz madárröptének kérdőjelét: hogyan is, miért is veszítettük el műhelyeinket?

A folyóirat-szerkesztésben, rádiózásban, könyvkiadásban, még a színház életében is romboló hatású az az elgondolás, miszerint például a folyóiratot: „nem írják, hanem szerkesztik”. Tehát a munkára ránól az adminisztráció, a szellemi műhelyre a hivatal. Adynak volt Nyugatja, Móricznak szigete, Kelet Népjeje, ezekhez képest talán hősiesebb erőfeszítés, de már a műhelymunka szétesésének példázata Németh László Tanúja. A műhely helyébe a laboratórium egyszemélyre szabottsága lép, mondom, hősiesen, de inkább tragikusan jelzesszerűen. S következik a laboratórium helyébe lépő iroda.

Hogy a fogalmaink körüli ködöt továbboszlassuk, hogy tisztán láthassunk, szűrkáljuk csak a ködöt. Egy futballcsapat vagy egy cirkuszi, színházi előadás „közönység” nélkül maradhat. A maximálisan individualizálódó ember, a moral insanity embere, a szociológia kifejezésével anomiasodónak mondott lélek egyszercsak „közönység” nélkül marad. Az írónak, a bohócnak, a színésznek, a szerkesztőnek ettől függetlenül lehet kisebb és nagyobb közönysége. A legnagyobb közönység — épp a közönységi társadalomban — maga a társadalom. Az író és a szerkesztő viszont — mivel mindkettőnek a munkája hagyományosan műhelymunka — „műhely” nélkül maradhat. Az irodájában is. A széke alól akkor csúszik ki a föld.

Választ adni tudsz-e hát? Nem tudok. Csak kérdőjelet író kezem röpköd madárként a levegőben.

FEHÉRINGES FOGLYOK

A történet — amelynek filmjét magamban újra vetíteni próbálom — 1974-ben játszódhatott. Az Eötvös Kollégium portáján hazaérkezésemkor sürgető üzenet várt: keressem a kiadóban Kormos Istvánt. Első verseskötetemre akkorra már szerződést kaptam, a kézirat rendezését is befejeztük, megegyeztünk végleges címében, a Fehéringes folyókban. Nem tudtam mire vélni ezt a hívat. Kormos Pista olyan szigorú

tekintettel fogadott, aminőt arcán sose láttam. Miképp gondolom én azt — kezdett bele üdvözlés helyett —, hogy a kötet címét az utolsó pillanatban, az ő tudta és beleegyezése nélkül, önkényesen megváltoztatom. Most jött vissza szabadságról, és megdöbbenéssel tapasztalja, hogy megváltozott a kötet címe. S talán azt hiszem, hogy ezzel az újonnan kreált címmel majd megjelenhet a kötet?! Nem értettem az egészből egyetlen szót sem. Nem voltam időközben a kiadóban, nem változtattam a címet. Miféle új címmel...? — kérdeztem elképedve. Pista bement a titkárságra, hozta a kötet iratait, saját szememmel olvashattam az addig ismeretlen címet, betűzgettem megdöbbenve: „Fehéringes foglyok”. A félrehallás ördöge, a nyomda ördöge incselkedett velünk, nevettünk egymásra rövid magyarázkodás után. Kormos valamelyik legelső ügyviteli anyaghoz diktálta a címet, a gépirónó félrehallotta, folyók helyett foglyokat értett, s az új cím megindult tovább a maga útján, épp hogy föl nem szökött a kötetre. Azóta is dédelgetem magamban ezt az orozva költött címet: Fehéringes foglyok. Elvesztését kicsit sajnálom is, hisz a mindenkori költészet lényegéről mennyi mindent elmond, s milyen képi erővel, micsoda látással. Ha dicsérem, kinek a zsenialitását dicsérem? Senkiét. Esetleg a süket fülét, amely megalkotta. S most vált alkotóerővé először, mindeddig a költészet kudarcának eszköze volt, amidőn — úgymond — csak süket fülekre találtak szavaink. Az ördög, a nyomda ördögének szokás mondani, eddig is incselkedett velünk. Kiskabát helyett azt írta, hogy kisbabát; lőszert helyett azt, lőszőr; ceruza helyett azt, cenzura; írni helyett azt írta: írni. Az ördögi tréfájával ekkorát még nem segített, lendített rajtunk. Ha magam elé idézem a kötet címét, mindig eszembe jut az a másik is, az a félreértett is. Eszembe jutnak sorra a költők, a fehér inges foglyok, a létezők és lehetőségek foglyai, a pokoljárta dudások, akik minden csapdából, ütközetből, a világ sarából mégis tiszta ingben lépnek ki, bemocskolatlan a zászló és az ing. Petőfi és Ady, Radnóti és József Attila, Radnóti ténylegesen is, a fogoly, s „szabad leszek, a föld feloldoz” — üzeni. A halálba készülő József Attila pedig így fogalmaz: „E föld befogad, mint a persely.” Pengése, csendülése van a mondatnak, mintha fülünkben ténylegesen egy templomi perselybe dobott fémdarab csendülését hallanánk. A sors: az elítélté, a fogolyé —, hogy bevégeztetett. Az üzenet a fehér ingesé, hogy nem hiába, nem értelmetlenül. A perselybe dobott pénzdarab is életre kél, újra hasznosítódik, rövidesen. A perselybe dobott mondat is megéled. Hont Ferenc az egyetem egyik esztétikai szemináriumán hívta föl erre a hasonlatra figyelmünket. Erre a jelentésárnyalatra. Gondolatmenetünk szerinti fehér inges fogoly Nagy László is, gondolatmenetünk térképárajza lehet a Gyümölcsoltó című verse, melynek utolsó mondata így hangzik: „tisztának a tisztát őrizzük meg / oltalmazzuk az időben”. Aki a társadalomban szabad, vagy magát szabadnak hiszi, a megismerésben s az időben az is fogoly. Az egyetlen élet keretéből, emberöltőnyi esélyből pillant a teljességre s a véghetetlen időre. A halálra ítélt raboknak is kijár az utolsó szó joga. Hogy igazságukat, elképzelésüket, filozófiájukat még egyszer, végérvényesen összefoglalják, ki-veítsék a kor falára. Az utolsó szó: a végérvényes, telitalálat pontos fogalmazás eshetősége. Amely megfogalmazás átível és túlmutat az utolsó pillanat osztagának telitalálatán. Az igazi költő minden egyes szavát, a legelsőt is, az utolsó szó természetét szerint mondja. Hisz a szó — és sokszor egyedül csak a szó — a joga és az esélye. S a fehér ing a joga és az esélye. Mely legendás fehér inget az elítéltek szintén az utolsó napon öltik fel, mint utolsó ünnepi szavukat. De amely legendás fehér inget sokak már az első naptól fogva viselik.

Kik: a bizonyos sokak? Kire ruházom rá végül is ezt a véletlenül talált címet? Radnótira, akit fájdalmasan megillet? József Attilára, akit jellemezhet, Pilinszkynek kölcsönöztem, hisz úgy hangzik, akár egy Pilinszky-vers- vagy -kötetcím? Hét évszázad magyar költőit illessem vele: fehéringes foglyok? Elégedjem meg azzal, hogy egy esszé, egy gondolatör, egy ars poetica részét alkotja? Vagy már-már sajnáljam (ha már a nyomda ördöge föliajánlotta, játszva és incselkedve velém egy pillanatra), hogy lemondtam róla?